

Válogatás a történész könyvespolcáról

Egy enciklopédia az ókorról

C. PLINIUS SECUNDUS:

Naturalis Historia Természetrájk (XIV–XVIII).

Ford.: Hoffmann Zsuzsanna.

Szeged, 2009, JATEPress.

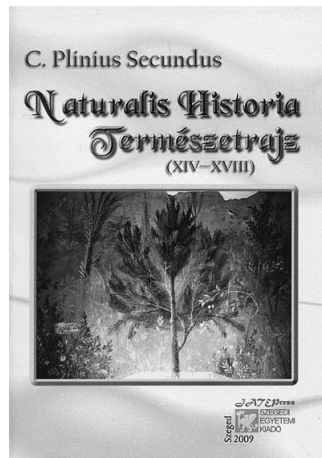

Caius Plinius Secundus (Kr. u. 23/24–74) gazdag lovagrendi családból származó államférfi és hadvezér, akinek sajnálatosan elveszett hatalmas életművének egyetlen megmaradt műve, a *Historiae naturales libri XXXVII* sajátos műfajú mű. A hol „A természet históriájának” (Váczy Kálmán), hol „Természetrájkznak” (Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás), illetve legutóbb Gábli Cecília által „Természettudományok” fordított cím már önmagában is sejteti, hogy az opus tartalmi ismeretében sem könnyű meghatározni magát a műfajt.

Ha pusztán témáit tekintjük, akkor foglalkozik kozmológiával, leírja az ismert világ földrajzát, egy könyvet az antropológiának szentel, majd bőséggel értekezik zoológiáról, botanikáról, az ezekhez kapcsolható orvoslásról és ásványtanról. Ezek alapján állíthatnánk, hogy a korabeli természettudományos világkép aprólékos és tudományos feldolgozásának igényével született enciklopédiával van dolgunk. Ezt támasztaná alá az az egyedülálló újítása is, hogy ő maga sorolja fel, jelöli meg művének és saját tudásának forrásait, mintegy ötszáz, főként görög és latin szerzőt, kiknek megközelítőleg kétezer tekericsnyi tudását ötvözte egybe a nagy munkában. Állíthatnánk, hogy a mű kora teljes természettudományi ismereteinek tára, de nem így van. Pliniust minden kíváncsisága és hatalmas ismeretanyaga ellenére sem a természet tökéletes megismerése, minden természeti

jelenség és tárgy feltárása érdekelte, hanem először alkotott olyan egyetemes természetrájkzi munkát, mely az embert a természet részének tekinti, s az egész világegyetemet, annak működése, használhatósága egyetlen dolgot bizonyít: mennyire használ, hogyan használható az ember számára. Elveszett történelmi tárgyi írásaival sajnos nem bizonyíthatjuk, de tudományos módszerét a történetíróktól, nevezetesen Hérodotosztól és a moralizáló római történetíróktól vette. Műve módszertanának sokrétűsége is ebben rejlik. Részből kompilál, azaz néha kritika nélkül elfogad és közöl számára elfogadható tényszerű dolgokat és anekdotákat, részből igazi tudósi magatartással ütközteti forrásai vagy saját maga nézeteit, tapasztalatait, s végül kiegészíti mindezt mérhetetlen kíváncsisága megfigyeléseivel. De hiányzik a természettudós igazi magatartása, soha sem teremt olyan mesterséges helyzetet, azaz nem kísérletezik, hogy saját megfigyelése vagy eltérő véleményű forrásai igazát bizonyítsa. Az sem tudósi magatartását támasztja alá, hogy még a „damnatio memoriae”-t is beveti, épp a jelen fordításkötet alapján kitűnően bizonyíthatóan, amikor Columellát nem létezőként lépi át, meg sem említve a római irodalom talán legtekintélyesebb mezőgazdasági szakíróját.

Mit is tartunk a kezünkben, amikor a *Naturalis historia*t lapozgatjuk? Semmiképp sem természettudományt, a szó mai értelmében. Benne van a „naturalis”, azaz ’a természetből fakadó’ és a „historia” szó minden értelmezése, az ’elbeszéléstől’ a ’történelemig’, a ’mendemondától’ a ’tudományig’. Ez pedig az a kincsesbánya, ami Pliniust korának Leonardójává teszi, hiszen a sztoicizmusból fakadó panteista természetfilozófiája mindent az ember szemszögéből tárgyal, s műve így egyszerre lesz természettudományos lexikon, a

természet felhasználását, átalakítását és hasznát taglaló módszertani tankönyv, kultúrhistoria, ami a vallástól az etnográfia át a művészeteken keresztül a gasztronómiáig terjed, s ugyanakkor a római történelem anekdotáinak, prodigiumainak, kuriózumainak, a paraszti és városi életnek, de még Róma városának története is. Természettudomány, történelem, művelődés- és művészettörténet, egy olyan tudástár, amivel csak kevesen rendelkeztek, s ami a császárkori arisztokrácia műveltségének talán legmagasabb fokát mutathatja meg.

Unikális munkával állunk szemben, ezért is nagy öröm, hogy egy szinte teljesnek mondható tematikus rész fordítása készült el egyszerre. Mivel a latin nyelv oktatása az utóbbi években ugyan megszabadult a polgári tudománynak járó lenéző korlátozástól, de még mindig nagyon szűk az az olvasói réteg, amely eredetiben képes és kész megismerkedni a klasszikus antikvitás alkotásaival. Plinius munkája pedig minden lebilincselő érdekessége mellett sem tartozik a legkönnyedebb olvasmányok közé, amivel bárki játszi módon megbirkózhat. Elengedhetetlen hát, hogy ezek a munkák modern magyar fordításban is napvilágot lássanak.

A *Naturalis Historia* teljes egészében még soha sem jelent meg magyarul. Ennek miéretté nehéz lenne egyértelmű választ adni, talán benne van a XIX századi filológusok Pliniust szobatudósá történő (le)minősítése, a nyelvészek fanyalgása Plinius nyelvezetének hol száraz, hol retorikai szóképekkel tűzdelt filozófiai magasságokba emelkedő, a kompilációkból eredendően egyenetlen, néha nehézkes latinságú stílusától, hol pedig a szerkesztők vagy fordítók visszarettenése a részletek legapróbbikát is ismertető sajátos szóanyagtól és alaposságtól. Ezért mindaddig csupán szöveggyűjtemények szemelvényeiből ismerkedhetett a latinul nem tudó nagyrédmű Plinius munkájával. Ez pedig lett légyen is bármily értékes morzsája a pliniusi szövegcorpusnak, nem magát az auctort, hanem a fordító vagy szerkesztő érdeklődését tükrözte. Az itt most fel nem sorolandó részletfordítások mellett három nagyobb fordítói kísérlet történt/történik Plinius művének magyarra ültetésére. 2004-ben Gábli Cecilia *Bibliotheca Pliniana* projektje, amely az I–II. és XXXVII. könyveket fordította le mindaddig, s teljes célja az életmű egészének magyar tolmácsolása, de jelen formájában még nem nyújt egységes képet Pliniusról. A másik két nagyobb lélegzetű fordításrészlet már teljesnek tekinthető összefog-

lalását adja egy-egy Plinius vizsgálta disciplináról; 2001-ben megjelent Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás igényes és szép fordítása Az ásványokról és a művészetekről. (XXXIII–XXXVII könyv), illetve jelen munkánk, Hoffmann Zsuzsanna fordítása, a *Naturalis Historia* Természetrajz (XIV–XVIII).

Ez a kötet, bár nem tartalmazza Plinius valamennyi botanikáról írt könyvét, mégis teljesnek mondható. A hiányzó három könyvből az első kettő (XII–XIII) a nem itáliai növényfajtákkal, a XIX. pedig főként a len, a gombák, és a fűszerek természetével foglalkozik. Természetesen kifogásolhatnánk ezek hiányát, mint egy egységes és teljes tematikus blokkot megbontó hibát, de ezek megléte mellett is továbbléphetnének egy újabb botanikával is foglalkozó tematikus egység hiánya, a következő hét könyv, a növényi orvosságokkal foglalkozó rész felé is, hiszen a lefordított részek is foglalkoznak egyes növények gyógyításban való használhatóságáról, s emezek is magukkal a növényekkel, de ennek nem lenne értelme.

A Hoffmann Zsuzsanna által lefordított öt kötet szinte teljes egészében átfogja az itáliai növényvilág haszonnövényeinek históriáját. Ez már nem szemelvény, a lefordított öt kötet már alkalmas arra, hogy értékelhető képet adjon a pliniusi botanikai tudásról és a növényvilágot érintő látásmódjáról, szakmai ismereteiről az agrotechnikát illetően, de még a haszonnövények élősködőiről is. Ez az a kompakt egész rész, ami nem pusztá szobatudósi értekezés, hanem a szerző személyes tapasztalatait is tartalmazó, a botanikáról szóló legértékesebb könyveket tartalmazza. Tudása hol elgondolkodtatóan szakszerű, hol pedig megmosolyogtatóan naiv és konzervatív. Plinius ezen munkáját nem könnyű lefordítani. Nem csupán nyelvi buktatói, de a benne rejlő ismeretanyag, annak speciális szókincse és gondolkodásmódja miatt sem. A fordításon látszik, hogy a Columellán edződött Hoffmann Zsuzsanna tökéletesen jártas a botanika, agrártechnika különös világának szakmai szókincsében. Sikeresen birkózik meg a retorikus szóképek toposzaival és a filozófiai elmfuttatások nehezen kibogozható szerkezeteivel. Tolmácsolásának stílusa egyenletes, elvégezte azt, amit Plinius nem: összefésülte a különböző források latinságát. A magyarra átültetett munka, miközben őrzi az eredeti szöveg szerkezetét, a lehetőségekhez és a témához mérten gördülékeny, mai magyarsággal adja vissza Plinius szövegét.

A JATEPress által kiadott kötet előszavában

a Fordító rövid, de annál hasznosabb háttéranyagot szolgáltató értekezéssel vezeti be az olvasót a principatus első századának mezőgazdaságába, taglalja a fordított részlet forrásanyagát, és Plinius viszonyát az általa respektált mezőgazdasági szakemberekhez, s értelmezi annak teljes hallgatását a másik nagy kortárs agrárszakemberről, Columelláról. Az Utószó ismét apró tanulmány Pliniusról és művéről, amit gondosan összeállított bibliográfiák, rövid jegyzetszótár és a római mértékegységek jegyzéke egészítik ki. A szép kiállítású kötetet Hieronymus Bock finom metszetei illusztrálják.

T. HORVÁTH ÁGNES

„Történelmi feljegyzések”

KNÉZY LEHEL: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt.* (1918–1921) Történelmi feljegyzések. Baja, 1940, Corvin-Könyvnyomda és Újságkiadóüzem. [reprint 2009.]

A bajai Türr István Múzeum reprint sorozata újabb könyvvel bővült. A kiválasztott mű ismét egy ma már nehezen hozzáférhető könyv, mint a Rapcsány Jakab-féle Baja monográfia. Knézy Lehel könyve azonban azért tűnt el a könyvtárakból, és a könyvespolcokról, mert 1945-ben betiltották. A betiltás oka lehetett a könyv címe, hiszen a szerb megszállás is szerepel benne, vagy adódhatott a témájából, az októberi forradalomból is. (A Tanácsköztársaságot nem mutathatta be, hiszen Baján a szerb megszállás miatt nem volt.) Érdekes módon a betiltott könyvek listáján szereplő másik kiadvány szintén a szerb megszállás idejéről szól. Knézy könyvének célja a bajai nemzeti ellenállás bemutatása, ami már önmagában is elég lehetett a betiltáshoz, hiába igyekezett Knézy Lehel az 1918–21 közötti események pontos és korrekt bemutatására. Sipos Anna Magdolna szerint Knézy könyvét a kommunista ellenessége miatt tiltották be az 1946-os IV. jegyzékben.¹ A betiltás oka – az

eddig felsoroltak mellett – lehetett az is, hogy dr. Knézy Lehel az 1930-as években a Nemzeti Egység Párt (NEP) vármegyei központi párttitkára volt.

A könyv megírásában Knézy Lehelt támogatta dr. Bernhart Sándor, a város akkori polgármestere. Adatokat, kéziratokat, okmányokat, újságokat kapott a levéltáron kívül dr. Borbíró (Vojnits) Ferenc-től (a korábbi polgármestertől), Kovács Antaltól (kereskedelmi igazgató), Vámos (Wunderlich) József közgyámtól, Huber Károly, városi tisztviselőtől, dr. Fehérváry Dezső királyi közjegyzőtől, dr. Bánrévi György főispáni titkártól, Lakner István ny. városi főszámvevőtől, és Borsay Jenőtől, a bajai városi múzeum első igazgatójától. Különösen Huber Károly visszaemlékezése teszi egyéni hangúvá a könyvet, és emiatt gondolták, hogy Knézy Lehel a szerb megszállást Baján élte át, pedig csak 1920-ban a trianoni döntés után költözött a városba, tehát csak a megszállás utolsó évének volt szemtanúja Baján.

A könyv érdekesen vegyíti a néhány országos hírt a Baján történt események leírásával. Az eseményeket újságcikkszerűen inkább rövidebb – sokszor csak egy-két bekezdésnyi – hírekben közli. A történelmi pontosságra nemcsak a források összegyűjtésében törekedett, hanem több fontos dokumentumot teljes terjedelmében közöl levéltári hitelességgel. Néhány megállapításával ma már nehéz egyetérteni és itt nem a kifejezetten irredenta² részekre gondolok, hanem például arra, hogy 1918 novemberében Baján forradalom lett volna. *A forradalom kitörése* című fejezetet maga Knézy Lehel is úgy zárja, hogy: „A legtöbbnyire ismert külvárosi, bűnöző családokból származó katonák fellázították a hosszú háboru alatt sokat nélkülözött, főként lerongyolódott szegénységet; erősen izgattak az itteni orosz fogoly kommunisták is.”³ az ezt követő *A fosztogatás megkezdése* című fejezet elején: „Néhány közismert lógos katona vezetése alatt a késő délutáni órákban fosztogatni kezdett a cőcselék.”⁴ – Ez a fosztogatás azonban a monarchia

² Knézy az irredenta szót még nacionalista értelemben használja. Például a Magyar iredenta című fejezetben a társadalom ellenállást mutatja be, mely szerint az első irredenta szervezkedés 1919 júliusában kezdődött és a „szerbesítési törekvésekkel szemben a magyar kultúrának ápolását tűzték ki célul még pedig szellemi fegyverekkel: egyházi énekekkel, műkedvelői előadásokkal, dalárdával”. (KNÉZY 1940. 109.)

³ KNÉZY 1940. 13.

⁴ Uo.

¹ SIPOS ANNA MAGDOLNA: Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon. Könyvindexek 1945–1946. *Könyvtári Figyelő* 2007. 3. sz. <http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/index-librorum-prohibitorum-a-demokratikus-magyarorszagon-konyvindexek-1945%E2%80%931946/#more-459>